

BESZÉLGETÉSEK AZ AKADÉMIAI KLUBBAN (1.)

„Az értelemig és tovább”

A Szegedi Akadémiai Bizottság elnökének, Grassely Gyula geológus-akadémikusnak és klubtitkárnak, Sonkodi Sándornak, az orvostudomány kandidátusának aktív közreműködésével hat estét a klubban tölthettem a város néhány vezető értelmiségijének társágában. Olyan kérdésekről esett szó, melyek mindenekelőtt ezt a társadalmi réteget érintik,

de természetesen valamennyiünknek közüink van hozzá, akik e hazában élünk. Az első találkozó vendége volt Csákány Béla, a matematikatudomány doktora, Kristó Gyula a történettudomány doktora és Venetianer Pál molekuláris biológus, akadémikus. Téma pedig a mai értelmiség helyzete, feladatvállalása, teljesítőképessége, megítélése.

– Nemrégiben hallottam, hogy ha ma két értelmiségi találkozik, akkor a harmadik mondat után már az ország dolgairól kezdenek beszélgetni. Mielőtt mi is az ország gondjait vennénk számba, próbáljuk diagnosztizálni a mai értelmiség helyzetét, feladatait, azonosságait. A ti életetekben, pályátokon érezhető, kitapintható volt-e a magyarországi szocialista értelmiségi lét változása?

KRISTÓ GY.: Attól függ, ki milyen környezetből, honnan indult, mit hozott magával. En az első generációs értelmiségi vagyok. Szüleim, nagyszüleim kétkézi munkások, számomra tehát az értelmiségi lét nem velem született természetességet jelentett. Így általánosítható választ nem adhatok, egyedi problémámban saját előrehaladásom fénye vagy árnyéka világosodik meg vagy sötétül el.

– Az azonban érdekes lehet, miként orientálódtál a választott szakterület, a történettudomány felé, illetve elrendő idea volt-e számodra az értelmiségivé válás?

KRISTÓ GY.: Az ötvenes években választottam pályát, s be kell vallanom, nem akartam tudatosan értelmiségi lenni. Tanárnak készültem, s csak jóval később tudatosult bennem, hogy a tanár tulajdonképpen értelmiségi.

CSÁKÁNY B.: Arról a megjegyzésről, hogy Kristó professzor tanár akart lenni, nem értelmiségi, eszembe jutott egy néhány évvel ezelőtti eset. A szegedi telefonkönyvből akkor az egyetemi tanárokat „tanár”-okként jegyezték be. Többen tiltakoztak ez ellen, mire a posta illetékes vezetője bocsnantásként levélben azt írta: „Tisztelt XY! Önt a telefonkönyv legutóbbi kiadásában tanárnak neveztük. Ezzel Önt súlyosan megsértettük. Elnézését kérjük!” Ennyit értelmiség és tanárság kapcsolatáról. Szinte erre rímelt az a nemrégiben hallott tény, hogy a tanárnak megfelelő japán megszólítás közvetlenül a császár után következik. Múltóságban is...

SONKODI S.: Amikor én felvételiztem – második generációs értelmiséginek számítottam –, akkor a származást pontosították, súlyosabban esett latba, mint a tudás. Az értelmiségi származásúak kifejezetten hátrányos helyzetben voltak a munkás-paraszt származásúakkal szemben. Ez meglehetősen felemás helyzetet jellemezett, utalt az értelmiség labilitására. Ezzel kapcsolatban jut eszembe Széchenyinek egy mostanában sokat idézett mondanása, az tudniillik, hogy átfogó értelmiségi politika nélkül társadalmi-gazdasági reformot, új folyamatot, kibontakozási programot elképzelni sem lehet. Azaz, az értelmiséget a megfelelő helyére kell tenni.

VENETIANER P.: Mielőtt ezt a kérdést boncolni kezdenénk, magunknak is tisztáznunk kellene, mit értünk értelmiségin? Mert én legálább három definícióját ismerem, s ezek mindegyike különböző választ feltételez az alapkérdésre. Az első szerint – ezt leginkább a statisztikusok használják – értelmiségi az, aki nem fizikai foglalkozású. Ez elfogadhatatlan definíció. A második szerint azok, akik a hagyományosan értelmiségi foglalkozásokat űzik. Ez a legközkeletűbb megfogalmazás. A harmadik, melyet én a legelfogadhatóbbnak tartok: értelmiségi az, aki foglalkozásától és kenyérkeresetétől függetlenül gondolkodó emberként él a világban, kérdéseket tesz fel magában a léttel kapcsolatban és megpróbálja ezeket megválaszolni. Hamvas Béla értelmiségi volt annak ellenére, hogy évekig segédmunkásként dolgozott. Az értelmiségi tehát belülről motivált, s hogy értelmiségi-ként él-e, majdnem független attól, mit dolgozik, megbecsüli-e vagy sem.

CSÁKÁNY B.: A nyáron megkértek, hogy fiatalok előtt beszéljek az értelmiség problémáiról. Ehhez úgy fogtam hozzá, hogy fellapoztam néhány értelmező szótárt. Ez nemcsak tanulságos volt, de rendkívül szórakoztató is. Az „intelligencia” (a latinból a lengyelen és oroszban keresztül került az angolba) az 1963-as oxfordi Dictionary of Current English szerint: „egy közösségnek az a része, amely komoly független gondolkodásra képesnek tekinthető, vagy ilyennek tekinti magát”, az 1982-es The Concise Oxford Dictionary-ban „kulturált, politikailag kezdeményező, magas fokú értelemmel rendelkező személyek osztálya”, a New Yorkban 1984-ben megjelent Webster's Second New Riverside Dictionary írja: „egy társadalom racionális, illetve alkotó gondolkodásra hajlandó elitje.” Az ismert, 1960-as Oszegov-féle szótár így fogalmaz:

„társadalmi réteg, amely a tudomány, technika és kultúra különböző területein képzettséggel és szakismeretekkel rendelkező szellemi munkásokból áll”, egy párizsi publikáció szerint „azok osztálya, akik életüket szellemi tevékenységnek szentelik”, a Magyar Értelmező Kéziszótár pedig „a társadalomnak szellemi munkával foglalkozó (magasabb végzettségű, műveltebb) rétege”. Számomra azok a definíciók szimpatikusabbak, melyek szerint az értelmiségnek társadalmi szerepe is van, hogy a világot kritikusan gondolkodva szemléli, s azon felül még feladatot is hajlandó vállalni annak megváltoztatásában.

– A magyar értelmiség nem valami jó kritikát kapott nemrégiben Grósz Károly miniszterelnöktől. Mi erről a véleményetek?

CSÁKÁNY B.: Ő is értelmiségi! KRISTÓ GY.: Ha a mondatot, miszerint a magyar értelmiség az elvárások alatt teljesít, önmagában nézem, a miniszterelnöknek igaza van. Ugyanúgy igaza, mintha a munkásosztályra mondaná. De ahogy a munkás többnyire rajta kívül álló okok miatt teljesít rosszul, úgy ez az értelmiségre is igaz. Ettől függetlenül ez a kijelentést sommásnak tartom. Csáládi körben meg is jegyeztem, hogy ez nagyon sokat idézett mondat lesz. Bizonyára vannak az értelmiségiek között, akik rosszul dolgoznak, s vannak, akik jól. Az ilyen általánosításoknak alig van értelmük, s a feltételrendszer alapos vizsgálata nélkül kifejezetten irritálóan tartom.

CSÁKÁNY B.: Hadd tegyem ehhez hozzá, hogy az értelmiséghez sorolom a pártmunkásokat, az állami és főhatósági irányításban dolgozó szakembereket, s az, hogy rosszul dolgozik az értelmiség, rájuk is vonatkozik. Elképzelhető, hogy az ő rossz teljesítésüknek nagyobb szerepe van általános gondjainkban, mint a közrendi értelmiség rosszul teljesítőinek.

VENETIANER P.: Hankiss Elemér Pongyola társadalom című figyelemre méltó írásában arról beszél, hogy ő maga is, mint alkotó értelmiségi, itthon rosszabban teljesít, mint külföldi útjai során. Az itthoni közegben nincs készítés, nem inspirál a feltételrendszer, nem igazol vissza a létkör.

– A mai helyzetnek bizonyára nem

csupán néhány évtizedes történelmi előzményei vannak. A gyökerek mélyebbre nyúlhatnak, talán évszázadokra.

KRISTÓ GY.: A magyar értelmiség megbecsülésének romlása nem az elmúlt húsz év tendenciája, e téren úgy gondolom, évszázados bajok vannak. Azt hiszem, az értelmiség megszületésekor, már a feudális társadalomban sajátosan idegen test volt. Ez egyfajta elzárkózásban is megnyilvánult, melynek széles a skálája az immunitástól a bezártságig és autonómián át egészen a szervezeti különállásig. Azt is elmondhatjuk, hogy a magyarországi kapitalizmus sem elsősorban az értelmiségre épített, mégha bizonyos körzeti időszakosan meg is nyerte magának.

CSÁKÁNY B.: Azt hiszem a magyar progresszió egy jelentős vonulata nagyon rosszul érezte magát Magyarországon a 19. század második felétől egészen 1945-ig. Azóta a helyzet, ha lehet, még ellentmondásosabb. Egyik prominens tudósunk hitelt érdemlő megállapítása szerint a Rákosi-korszakban az értelmiség elismertsége nagyobb volt, mint az 1956 utáni évtizedekben. Nem mondható, hogy ebben az országban egységesen alacsony szinten mozgott az értelmiség presztízse, de azt sem, hogy túl magasan. Bizonyos körök hatalmat kiszolgáló ambíciói folytán köthetnek alkalmi szövetséget, de az egész értelmiség?

VENETIANER P.: Az elmúlt húsz évben az értelmiség megbecsülése, fontosságának hangsúlyozása szavakban javuló tendenciát mutat. Anyagilag fordított a helyzet. A Rákosi-korszakban, amikor az értelmiség az egyetemen jóformán diszkriminálva volt, anyagi körülményei relatíve kedvezőbbek voltak. Ez is mutatja, mennyire nem szabad egyetlen szempont alapján vizsgálni. Manapság szavakban nagyobb nyíltságot és presztízsnövelő gesztusokat tapasztalunk, anyagi vonatkozásban viszont zuhanó figyelhető meg. Az ebből következő jogos igénynek a hangoztatása mellett azonban én érzek egy veszélyes pontot. Az a tény, hogy a Rákosi-korszakban anyagilag nagyobb volt az értelmiség megbecsülése, nem az értelmiség társadalmi szerepének elismerését jelentette, hanem csupán voluntarista döntést

tűkrözött. Ma ezt az anyagi helyzetet rengeteg spontán folyamat alakítja. Akkor tehát, amikor az értelmiség nagyobb anyagi megbecsüléséért emelünk szót, akkor véletlenül sem azt várjuk, hogy a kormány jelentse ki, hogy márpedig minden értelmiségi – mert értelmiségi – ennyivel és ennyivel többet érdemel. Egy ilyen döntés súlyos veszélyeket rejtene magában. Véleményem szerint a megoldáshoz két dolog segítene közelebb. Az egyik, hogy a gazdasági és politikai élet folyamatai kényszerítsék ki bizonyos értelmiségi rétegek jobb megbecsülését. A másik, hogy a kormányzat és az egész társadalom lássa be, hogy az ország jóléte alapvetően szellemi tényezőtől is függ (oktatás, tudományos kutatás, kulturáltság, művészetek stb.).

– Történelmi példák sora igazolja, hogy a hatalom sohasem szerette az értelmiségieket. Jobb esetben használta őket. Tartott a gondolkodó embertől, hogy valamiféle olyan következtetésekre jut, mely hajszárpredéseket okoz, réseket üt, esetleg ellene fordul a fennálló rendnek. Ennek a következménye, hogy a hatalom részint igyekszik megnyerni a lojális réteget, részint elszigetelni azokat, akik másként gondolkodnak.

VENETIANER P.: Ezen a ponton rendkívül fontosnak tartom megkülönböztetni az értelmiség-értelmezés második és harmadik definícióját. Tudniillik a professzionális értelmiségi réteg egyáltalán nem veszélyesebb a hatalomra, mint bármely más társadalmi osztály vagy csoport. A hatalomra a kritikusan gondolkodó emberek lehetnek veszélyesek.

KRISTÓ GY.: Valóban, az értelmiség megkülönböztető sajátja – bármelyik értelemben használjuk is a fogalmat – a gondolkodás. A hatalom, míg hatalmi jellegű, elsősorban erőszakszervezet. Tehát dekrétumokkal, rendeletekkel fejti ki tevékenységét és alakítja érdekeit, nem pedig a gondolkodás szabadságának mezején. Ennélfogva bizonyos konfliktusok mindig támadtak. A mi korai szocializmusunk illúziói közé tartozott, hogy el akarta hinni: a szocialista társadalom ideológiája olyan összefüggést ígért fejez ki a maga történeti-filozófiai gondolkodásában, amely a társadalom túlnyomó többségét kielégíti. Az ötvenes évek népfőrd-szava-

zásain ez meg is nyilvánult, emlékeztünk csak a 99,8 százalékos „igen”-ekre. Már az önmagában nagy vívmány, hogy végre kiderült, az a 99,8 százalék nem pontosan annyi. Ezt – mindenféle anyagi romlás ellenére – az értelmiségi lét síkján, egy másik dimenzióban emelkedésnek, eredménynek tartom. Immár nem kényszerítették rá erre a társadalomra hogy elhiggye magáról, csupa azonos módon gondolkodó, azonos cél érdekében, minden pillanatban a legáldozatkészebben az ügy szolgálatában álló társaság. Tehát én óvakodok az egyszempontú vizsgálódástól. Tény, hogy az anyagi megbecsülés görbéje egyenesen és meredeken zuhan lefelé, de ugyanakkor az értelmiségi létet, közérzetet meghatározó egyéb vonatkozásokban ellentétes görbét látok. Sokkal szabadabban lehet véleményét nyilvánítani, vitatkozni, állást foglalni. A gondolkodás terén a hatalom által egy serkentett tolerancia, sőt kezdeményező-készség érzékelhető. Az értelmiségi lét gyengédkedik, az értelmiségi tudat izmosodik – foglalhatnám össze.

SONKODI S.: Örülök ezeknek a fölvetéseknek, de hadd jegyezzem meg, az ország vezetéseinek, a kormányoknak, a társadalom más vezető szerveinek határozottabban és konkrétan kellene megfogalmaznia, mit várnak a magyar értelmiségtől. Ennek az együttműködésnek pedig lételeménye a kölcsönös bizalom. Az értelmiségnek éreznie kell: szükség van rá, számítanak a munkájára, megbecsült helye van a társadalomban.

– Már a beszélgetés legelején szerettem volna megkérdezni benneteket: Hogy vagytok? Tudom, erre a kérdésre nem szokás komolyan felelni, én most mégis ezt kérem.

CSÁKÁNY B.: Egyetlen, de ketős jelentésű szóval is válaszolhatok: szorongunk. Szorongunk. Szorongunk az egyetemi oktatók kis szobáiban, de hát a Curie-házaspár is szorongott kis laboratóriumában, mondhatná valaki. Szoronganak az emberek – és a szorongás akár társadalmi, akár mértani jelenség, ha nem is bérítja meg, de mindenképp csökkenti az alkotóképességet. Márpedig mindnyájan alkotni szeretnénk.

KRISTÓ GY.: A szorongás az én esetemben többrétű. Lehet, hogy nagy szónak tűnik, de a „népben-nemzetben gondolkodó” értelmiségi nem lehet közömbös, tapasztalva, ami az elmúlt években itt történt. Próbáljuk egyszerűsíteni a képletet. Egy társadalmi főlényt hirdető társadalom jutott igen nehéz helyzetbe. Az nyilvánvaló, hogy ezt mások és mások másként élik meg. Természetes, hogy aki kezdettől fogva ellen-druker volt, az nem feltétlenül szorong. De – hogy saját példámat mondjam – aki munkásgyerekek vagyok, 57-ben kerültem az egyetemre, 62-ben végeztem – tehát tulajdonképpen saját életpályám sorsfordulója országos dátumokhoz kapcsolódna, s akinek az elmúlt negyedszázadban – különböző alacsony szinteken természetesen – köze volt az ország alakításában – bizony szorongok. Szegfű Gyulával szólván úgy tűnik, mintha valahol utat vesztettünk volna. Ezt ki kell mondani, nem lehetünk se struccok, se vakok. Miközben hallja az ember a kollegáitól, hogy a tegnapi még leírt Thaiföld mérföldekkel előttünk jár a legtöbb mutató vonatkozásában, ha az ember Hegyeshalomnál átlépi a határt és megérkezik Miklósfalvára (a mai Nickelsdorfa), valami mást lát – el kell, hogy tőprengjen. Az elemzés messzire vezetne. A változás viszont riasztó. Vagy azért tűnik annak, mert a korábbi elvekkkel majdnem ellentétes a gyakorlat, vagy rosszul értelmeztük a csupa nagybetűs elveinket, melyeket a jelen gyakorlattal képtelenség összehasonlítani, megideologizálni. Szorongásaim másik része azokkal a korlátokkal függ össze, melyek az egyéni kutatómunkában és az értelmiségi lét kiteljesítésében gátolnak. A harmadik pedig, hogy manapság igazán nem hálás dolog vezetőknek lenni. Kevés olyan korszaka volt történelmünknek, amikor ennyire nehéz lett volna megfelelő embereket találni vezető posztokra. Önjelöltek persze akadnak, de diadalt ül a kontraszelektió, a középszer. Látom és érzékelem a közügyektől való látványos elfordulást, s ez további szorongás forrása. Én mást tanultam, másra voksoltam, mást látok. Elbizonytalnodom: melyik út vezet tovább? Melyik út hová vezet?

KISS ATTILA: ROVINJ